

Monumentenzorg, een luxe?

door drs. A. Plevoets *

In 1976 werd op initiatief van de gemeenteraadsleden Plasmeyer en Willemssen een gemeentelijke monumentenverordening opgesteld en door de gemeenteraad aangenomen. Om het college van B&W en de gemeenteraad bij het te voeren monumentenbeleid te adviseren werd een monumentencommissie in het leven geroepen, bestaande uit deskundigen die vanuit verschillende invalshoeken de monumentenzorg in Tilburg zouden ontwikkelen, (architectonisch, cultuur-historisch, economisch-historisch, heemkundig en juridisch/algemeen maatschappelijk). Dit artikel wil ik in het kort het functioneren van deze commissie schetsen, haar activiteiten globaal beschrijven en het beleid toelichten wat de commissie vooral sinds 1981 ontwikkeld heeft en vanaf 1983 zou moeten ontwikkelen.

Moeilijke start

Toen de commissie in 1976 met haar werkzaamheden begon, moest zij nagenoeg uitgaan van een nulstart. Van een snelle acceleratie naar 100 kon nauwelijks sprake zijn. Er was niet alleen vrijwel geen onderzoek verricht naar het Tilburgse potentiële monumentenbestand, maar ook het besef dat monumentenzorg noodzakelijk is was nog slechts bij een beperkt deel van de bevolking groeiende. Naast hun eigenlijke beroepstaken moesten de commissieleden d.m.v. maandelijks vergaderingen een monumentenbeleid, geënt op de specifieke Tilburgse situatie, van het fundament af opbouwen. De ondersteuning vanuit het ambtelijk apparaat daarbij was gering. De commissie werd (en wordt) bijgestaan door de archivaris en een secretarie-medewerker die als secretaris fungeerd(e). De commissie spande zich er voor in ook een bouwtechnisch-historisch medewerker te krijgen die mede zorg kon dragen voor het onderzoek en de bouwtechnische voorbereiding van de vergaderingen. Hoewel deze formatieplaats (2/5 weektaak) vrijwel voortdurend onder druk stond vanuit het gemeentelijk apparaat, heeft de commissie deze bescheiden wens werkelijkheid zien worden.

De beschikbare tijd werd de eerste jaren vooral in beslag genomen door ad-hoc gevallen, voortkomend uit adviesaanvragen van B&W en signaleringen door parti-

culieren en verenigingen. De commissieleden voelden daarentegen de noodzaak aan van een structurele aanpak. In 1975 nog was een zeer waardevol industrieel complex van nationale betekenis voor de industriële archeologie, de textielfabriek "Pieter van Dooren", onder de slopershamer gevallen. Door de snelle ineenstorting van de textielindustrie in Tilburg werden andere fabriekscplexen bedreigd. Deze objecten zijn bij uitstek illustratief voor het Tilburgse verleden. De commissie wilde dan ook dit facet van het Tilburgs ruimtelijk erfgoed na een uitgebreide inventarisatie op de gemeentelijke monumentenlijst vertegenwoordigd zien. Een door dr. F. van Puijenbroek geïnitieerd onderzoek mondde uit in een wetenschappelijk verantwoorde publicatie over het textiel-historisch monumenten-bezit. Hoewel niet geheel volgens de bedoeling van de commissie liet het college van B&W de keuze vallen op slechts één complex, nl. datgene wat door commissie vanwege de diversiteit van haar bouwgeschiedenis, de authenticiteit en de monumentaliteit van de omgeving het hoogst gewaardeerd werd. Dit complex, het zogenaamde "Mommers-complex" aan de Goirkestraat, kan, dankzij de kredieten die de gemeenteraad in 1983 beschikbaar heeft gesteld, gerestaureerd worden en zal dienen als huisvesting voor het Nederlands Textielmuseum.

De aandacht van de commissie bleef echter niet beperkt tot dit grootschalige monument van bedrijf en techniek. Bij verschillende

leden bestond het inzicht dat zowel kleine monumenten zoals arbeiderswoningen als nederzettingsstructuren en/of historische ensembles net zoveel waardering en dus bescherming verdienen als de traditionele monumentale objecten zoals kerken, openbare gebouwen, herenhuizen e.d. Bij de bescherming van de kleine, individuele objecten werd het werk van de commissie bemoeilijkt door de eisen van zorgvuldig bestuur die men stelt aan het college van B&W. Concreet houdt dit onder andere in dat wanneer voor een pand een sloop- of bouwvergunning wordt aangevraagd het college de aanwijzing van dit object tot monument zal uitstellen tot over de aanvraag vanuit andere dan monumentale gezichtspunten beschikt is. Dit betekende en betekent nog dat de commissie bijzonder alert dient te zijn voor ontwikkelingen in Tilburg. Daarbij betekende vaak de negatieve advisering door de commissie over de aanwijzing van een bepaald object tot monument sloop, zonder dat andere middelen tot behoud van het overigens toch waardevolle pand werden aangewend (te denken valt bijvoorbeeld aan een esthetische bescherming door de welstandsverordening).

De bescherming van historische ensembles en nederzettingsstructuren kon de commissie aanvankelijk nog maar op gebrekkige wijze ter hand nemen. Tot 1981 bestond in de gemeentelijke monumentenverordening nog niet het begrip "beschermde stadsgezicht" wat aan een bestemmingsplangebied (of aan een gedeelte daarvan) met cultuurhistorische waarde een beschermde status kan geven. Toch trachtte de commissie belangrijke straatbeelden en ensembles in hun geheel als monument te behouden door de afzonderlijke elementen individueel voor te dragen ter plaatsing op de monumentenlijst. Dit resulteerde in de bescherming van een groot deel van de Willem II-straat en de St. Josephstraat. Deze laatste geeft door de aanwezigheid van fabriekantenwoningen, fabrieken, mid-

* voorzitter Gemeentelijke Monumentencommissie

Wilhelminapark, toekomstig beschermd stadsgezicht? (coll. Gemeentelijke Archiefdienst Tilburg)

denstandswoningen en arbeiderswoningen, evenals de Goirkestraat, een mooi beeld van de sociaal-economische ontwikkeling van de stad. In 1982 kon de commissie het gebied "de oude Heikant" als eerste monumentaal stadsgezicht aan B&W ter plaatsing voordragen. Hiermee loopt de gemeentelijke Tilburgse monumentenzorg in Nederland in de voorste gelederen.

Beleidsontwikkeling

In 1981 werd aan de commissie de mogelijkheid geboden haar activiteiten te structureren met behulp van subcommissies die specifieke onderdelen van het monumentenbeleid zouden voorbereiden ten gunste van de voltallige commissie. Zo ontstonden subcommissies voor de beoordeling van bouwplannen en restauratietekeningen, voor de beantwoording van bezwaarschriften, voor de inhoudelijke voorbereiding van de advisering tot plaatsing van een object of stadsgezicht (de subcommissie "redengevende omschrijvingen") en voor de beleidsontwikkeling. Vooral vanuit deze laatste twee subcommissies

ontwikkelde de monumentencommissie een expliciete en consistente beleidsvisie. Te voren werd gewerkt op basis van onuitgesproken individuele benaderingen die, weliswaar diepgaand en deskundig, niet leidden tot een voor de buitenwereld doorzichtig en samenhangend beleid.

In 1982 presenteerde de commissie haar visie in de vorm van de nota "Monumentenzorg in Tilburg" aan het college van B&W en de gemeenteraad. Zij zette erin uiteen hoe het begrip "monument" de laatste jaren ontwikkeld was, welke argumenten een monumentale bescherming kunnen ondersteunen, welke specifieke implicaties die hadden voor de Tilburgse situatie en volgens welke wetenschappelijke methode het Tilburg monumentenpotentieel integraal kon worden geïnventariseerd. Omdat deze visie, ondanks beleidsombuigingen die door bezuinigingen in het gemeentelijk budget aan de commissie werden opgelegd, nog steeds ten grondslag ligt aan het beleid wat de commissie idealiter voorstaat, lijkt het nuttig hier nader op in te gaan.

Vooroordelen

Om een aantal vooroordelen te doorbreken die bestaan ten aanzien van de vraag wanneer een object nu een monumentale waarde bezit, formuleerde de commissie in de nota een aantal gedachten die zij bij de advisering voor het aanwijzingsbeleid hanteerde en zou hanteren:

- Een object hoeft niet uniek te zijn in Nederland. Waarde voor het Tilburgse leefmilieu kan al een voldoende argument zijn tot bescherming.
- Een object hoeft niet mooi te zijn of monumentaal in de traditionele zin, d.w.z. "groots". Ook een klein object als een arbeiderswoning en zelfs straatmeubilair zoals bomen en heggen kunnen waardevol genoeg zijn om te behouden.
- Ouderdom hoeft niet van doorslaggevende betekenis te zijn.
- Een object kan waarde bezitten door haar relatie tot de omgeving of door de waarde die de omge-

ving of samenleving er aan toekent (relatieve waarde van een monument).

Aangezien monumentenzorg onder andere een onderdeel vormt van de algemene problematiek "hoe kunnen we een leefbare woon- en werkmilieu creëren, respectievelijk instandhouden" dient de commissie ook rekening te houden met zogenaamde "sociaal-psychologische" factoren, d.w.z. die objecten trachten te behouden die de herkenbaarheid van het Tilburgse leefmilieu vergroten en de Tilburger de kans geven zich thuis te voelen (identificatie- en symboolwaarde van een monumentaal object).

Wat heeft Tilburg te bieden in monumentaal opzicht?

Op deze en andere overwegingen dient de monumentencommissie een afgewogen aanwijzingsbeleid aan college en raad te adviseren. Zo'n afgewogen beleid dient echter ook gebaseerd te zijn op 'n verantwoord inzicht van wat Tilburg aan potentiële monumenten te bieden heeft. Het enige instrument wat gebruikt kan worden om tot zo'n inzicht te komen is een volledige inventarisatie die berust op een wetenschappelijke methode. Uitgaande van de reeds bestaande kennis over het Tilburgse verleden formuleerde de commissie een zestal categorieën die als 'handvatten' zouden dienen om deze inventarisatie aan te pakken. Deze zes hoofdcategorieën, gericht op de specifieke Tilburgse situatie, zijn (in willekeurige volgorde):

- 1) agrarische monumentale objecten (boerderijen, erven, weilanden als waardevolle open structuren)
- 2) objecten van industrie en handel (niet alleen textiel fabrieken, en fabrikantenwoningen maar ook arbeiders- en weverswoningen en leerlooierijen, kleine metaalbedrijfjes enz.)
- 3) objecten uit de katholieke samenleving en religie i.h.a. (gebouwen, kloosters, kerkhoven e.d.)
- 4) objecten, verband houdend met het onderwijs
- 5) objecten, maar vooral structuren die de nederzettingsgeschiedenis illustreren (lintbebouwing, driehoekspleinen, ensembles)
- 6) objecten die de architectuurgeschiedenis illustreren (waarbij vooral het oeuvre van Tilburgse architecten aandacht verdient)
- x) de inventarisatie zou moeten uitwijzen of gebieden als koningshuis/Willem II, krijgskunde e.d. een aparte categorie kunnen vormen.

Vanzelfsprekend is het niet de bedoeling alle objecten te beschermen en daarmee de verdere ontwikkeling van de stad lam te leggen. Een zorgvuldige selectie kan echter alleen plaatsvinden op grond van een verantwoorde inventarisatie. Dit vergt tijd en tijd kost geld.

Bezuinigingen

In 1982 en 1983 werd de monumentenzorg in Tilburg getroffen door bezuinigingen in de gemeentefinanciën. De bezuinigingsoperatie voor dit zorggebied houdt o.a. in dat de inventarisatie zal moeten worden afgebroken. Uit een totaal van zo'n 300 globaal bekende potentiële monumenten die reeds zijn gesignaleerd zal de commissie slechts een dertigtal mogen selecteren op basis van een zeer oppervlakkige keuze. Tot 1987 zullen dus slechts dertig individuele monumenten mogen worden toegevoegd aan de bestaande lijst van zo'n 150 panden. De commissie heeft herhaaldelijk gewezen op de onwetenschappelijkheid en onverantwoordelijkheid van deze handelwijze. Naast dit beperkte aanwijzingsbeleid zal de commissie het zwaartepunt moeten leggen bij de aanwijzing van drie beschermde stadsgezichten, nl. Goirkestraat (e.o.), Wilhelminapark en Nieuwlandstraat. Dit sterk gelimiteerde beleid zal de commissie voor 1987 moeten afronden met behulp van een ambtelijke ondersteuning die door de commissie onvoldoende wordt geacht. Hoewel enerzijds het besef groeit dat in Tilburg al teveel waardevolle zaken verloren zijn gegaan en monumentenzorg op zijn plaats is (de gemeenteraad heeft dit herhaaldelijk gesteld), bestaat anderzijds

nog onvoldoende de bereidheid om de financiële consequenties van een verantwoord integraal monumentenbeleid te dragen. Oorzaken zouden kunnen zijn het idee dat monumentenbeleid een luxe-beleid is, dus losgekoppeld van de algemene problematiek van de instandhouding van een leefbaar milieu en misschien zelfs het idee dat het met een behoud van zo'n 150 individuele monumenten wel "welletjes" is en de monumentenzorg de hele stad in een museum zou herscheppen. Merkwaardig genoeg zijn tegenstanders van deze "museale" visie vaak wel de voorstanders van het behoud van leuke gevels die echter als gevel op zich weinig ont-hullen van de werkelijke historische context waarnaar ze zouden moeten verwijzen. Deze overwegingen zijn de monumentencommissie echter vreemd. Zij blijft wijzen op de consequenties die een afbraak van het monumentenbeleid zal hebben: sloop, ondoordachte vernieuwing en tenslotte vervreemding door de bevolking van eigen verleden en van het tegenwoordig leefmilieu.

Toekomstig beleid

Het toekomstig beleid van de monumentencommissie zal dan voornamelijk gericht moeten zijn op:

- a) consolidatie van het bestaande monumentenpakket d.m.v. restauratiebeleid (de gemeente wil hieraan inderdaad beginnen)
- b) "binnen halen" van de - sterk begrensde - mogelijkheden die ondanks de bezuinigingen nog geboden worden
- c) beïnvloeding van de publieke opinie in de richting van een doordrongen besef dat monumentenzorg geen luxe is maar deel uitmaakt van het streven naar en instandhouden van een waardevol leefmilieu. Daartoe zal de commissie haar taak als adviesorgaan voor de gemeenteraad duidelijker moeten uitvoeren dan tot nu toe: zij zal een bredere belangstelling moeten stimuleren onder de gehele Tilburgse bevolking in de hoop dat die in 1987 - wanneer nieuwe fondsen moeten worden vrijgemaakt - het monumentenbeleid sterker zal waarderen dan voorheen.